

KANŞAVBİY İLE GOŞAYAH BİYCE DESTANINDA BÜYÜCÜ TİPİ

THE MAGICIAN TYPE IN THE EPIC OF KANSHAVBIY AND GOSHAYAH BIYCE

Abonoz KÜÇÜK* - Hilal GÜREL**

Öz

Kafkasya’da yer alan Elbruz Dağı’nın doğusunda ve batısında olmak üzere iki ayrı özerk cumhuriyetlerde yaşayan ancak dilleri, dinleri, töreleri, inançları ve tarihleri aynı olan Karaçay-Malkar Türkleri, önemli bir destan söyleme geleneğine sahiptirler. İcra edilen destanlarda yer alan iyi veya kötü her tip; halkın kolektif belleğinde bir anlama bağlıdır. Türk dünyası destanlarının ortak “kötü” tipi olan büyücü tipi, Karaçay-Malkar destanlarında da kötülüğün ve toplumsal korkuların temsilcisi konumundadır. Büyücü, destan metinlerinde genellikle kadın olarak yer almakta ve kahramanın yolculuğunda geçilmesi gereken bir engel işlevi görmektedir. Kökeni “şifacı” olarak anılan büyücü zamanla demonikleşerek toplumun korktuğu bir güç temsili hâline gelmiştir. Toplumsal korkuların bir simgesi olarak büyücü, Jung’un “Gölge” arketipi kavramıyla da ilişkilendirilebilmektedir. Büyücü tipi, toplumun bastırılan karanlık duygularını ve düşüncelerini somutlaştırmakla beraber kahramanın erginliğe atacağı adımda bir eşik görevi görmektedir. Ataerkil düzenin kadınlara atfettiği ikili rol (yaşatma ve öldürme), büyücü tipinin hem iyileştirici hem de öldürücü güçleriyle de örtüşmektedir. Destanlarda büyücülerin yaşlı, hor görülen ve çirkin olarak tasviri, toplumun “olumsuz, kötü” algısını somutlaştırırken, kadının kimliğinin zamanla nasıl demonikleştiğini de göstermektedir. Bu makalede, Karaçay-Malkar destanlarından özellikle *Kanşavbiy ile Goşayah Biyce* isimli destanın farklı versiyonlarında bulunan büyücü tipinin cinsiyet temsilleri, toplumsal bellekteki yeri ve destan metinlerindeki işlevi çok yönlü bir şekilde incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde büyücü tipinin şifacı-hekim kimliğinden uzaklaşarak demonik bir figüre dönüştüğü, bu dönüşümün toplumsal korkular ve ataerkil değerlerle bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Karaçay-Malkar, Kadın, Büyücü, Kötülük.

Abstract

Karachay-Balkars Turks, who live in two different autonomous republics, east and West of Mouns Elbrus in the Caucasus, but whose language, religion, customs, beliefs and history are the same, have an important tradition of epic storytelling tradition. Every representation, good or bad, in the epics performed is type to a meaning in the collective memory of the people. The magician type, which is the common “evil” type of the epics of the Turkic world, is the representative of evil and social fears in Karachay-Balkar epics. The magician usually appears as a woman in epics narratives and functions as an obstacle to be overcome in the hero’s journey. The magician, originally known as “healer”, has become demonic in time and has become a representation of force that society fears. This magician as a symbol of social fears is also connected with Jung’s “Shadow” archetype. Magician type embodies the suppressed dark feelings and thoughts of the society and serves as a threshold for the hero’s step into adulthood. The dual role attributed to women by the patriarchal order (to live and to kill) coincides with both the healing and the killing forces of the magician type. The depiction of magicians as old, despised and ugly in the epics, while embodying the “negative, bad” perception of the society, also shows how the identity of women is demonised over time. In this article, the gender representations of the magician type in different versions of Karachay-Balkar epics, especially *Kanşavbiy ile Goşayah Biyce*, its place in social memory and its function in epics narratives are analysed in a versatile way. As a result of the examination, it was concluded that the magician type moved away from her identity as a healer-medicin and turned into a demonic figure and that transformation was linked to social fears and patriarchal values.

Keywords: Epic, Karachay-Balkar, Woman, Magician, Evil.

* Doç.Dr.-Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abonoz_kucuk@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7151-416X

** Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, hyldz670@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4345-9842

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 13.05.2025

Makale Kabul Tarihi: 14.06.2025

Giriş

Karaçay-Malkar Türkleri, Kafkasya’da bulunan Elbruz Dağı’nın doğusunda ve batısında iki farklı özerk cumhuriyetler içerisinde yer almalarına rağmen aynı dini, dili, kültürü ve inanç sistemini paylaşan Türk boylarıdır. Karaçay-Malkar Türkleri, bulundukları bölgelerin isimlerini alan ve Rus politikaları gereği iki farklı özerk cumhuriyet içerisinde yaşayan toplumlardır ancak aslen aynı kökeni paylaşırlar. Tarihi, antropolojik, arkeolojik ve sosyo-linguistik araştırmalar Karaçay-Malkarlılar’ın bu bölgede uzun yıllar hâkimiyet kuran çeşitli eski Türk kavimlerinin torunları olduklarını göstermektedir.¹ Yüzyıllarca diğer Kafkas halklarıyla iç içe yaşayan bu topluluk, diğer Kafkas halklarından kültürel ve sosyal olarak etkilenmişlerdir. Karaçay-Malkar Türklerinin halk anlatıları da bulundukları coğrafyaya, çevre Kafkas halklarının inançlarına ve kendi inanç sistemlerine göre şekillenmiş ve çeşitlenmiştir. Sözü edilen anlatılar, Orta Asya’dan Kafkaslara kadar uzanmış sözlü tahkiye geleneğinin de izlerini bünyesinde taşımaktadır.

Karaçay-Malkar Türklerinin sözlü tahkiye gelenekleri geçmişten bugüne kadar aktararak gelmiştir. Bu yönüyle sözlü tahkiye geleneği dinamik bir yapıya sahiptir. Kültürel bellekte yer alan toplumsal bilgiler, bir olay örgüsü etrafında şekillenerek sözlü olarak anlatılırlar. Sözlü gelenekleri ilgi çekici kılan özellik, yazılı geleneklerden farklı olarak, varlıklarını sürdürmek için belleğe gereksinim duymasıdır.² Varlık ve sürekliliğini öncelikle belleğe borçlu olan halk anlatıları, toplumların inanış ve düşünüş sistemlerinin yorumlanmasında birincil kaynak niteliği taşırlar. Halk anlatıları, sözlü gelenekte anlatıcılar tarafından gelecek nesillere aktarılır. Bu aktarım sırasında halk anlatılarına gerçekçi unsurların dışında olağanüstülükler de eklenebilir. Dinleyici kimi değer yargılarını halk anlatılarındaki temsili tipler veya simgeler yoluyla edinmektedir. Halk anlatılarına yer alan temsili tipler kimi zaman bir dev gibi fiziken olağanüstü bir varlık olabileceği gibi; büyücü gibi manevi olarak olağanüstü bir varlık da olabilir. Toplum halk anlatılarında iyiyi ve kötüyü karşı karşıya getirerek, dinleyiciye ikisinin farkını anlatmakta ve kıyas yapma imkânı sunmaktadır. Bahsi geçen imkânın sunulduğu anlatılardan biri de destanlardır. Türk sözlü geleneği, destan türü açısından zengin bir birikime sahiptir. Destanlar, içinde oluştuğu toplumun tarihini, dinî inançlarını, törelerini, değer yargılarını, dünyaya bakış açılarını ve karakterlerini bazen net bir şekilde bazen de temsiller yoluyla aktarırlar.

Karaçay-Malkar halk edebiyatının en önemli ürünlerinden biri olan destanlar, yalnızca topluma mâl olmuş kahramanların mücadelelerini değil; aynı zamanda Karaçay-Malkar Türklerinin toplumsal değerlerini, törelerini, inançlarını, korkularını ve ideallerini de yansıtan anlatımlardır. Ufuk Tavkul’un aktardığı bilgilere göre Karaçay-Malkar Türkleri, önemli bir destan söyleme geleneğine sahiptirler. Karaçay-Malkar Türkleri destanlara “*cır*”, destan anlatıcılarına ise “*cırçı*” adını vermektedirler. Sözü edilen toplumda destanlar makamlarına göre ve destan şairine eşlik eden bir koro ile söylenmektedir.³

Diğer Türk topluluklarının destanlarında olduğu gibi Karaçay-Malkar Türklerinin destanlarında da tipler, iyi ve kötü arasındaki kozmik mücadelenin simgesi olarak şekillenmektedirler. Özellikle kötülüğü temsil eden varlıklar, titiz bir şekilde oluşturulmuş toplumsal anlamlar içermektedir. Bu anlatılarda, kötülük genellikle olağanüstü güçlerle oluşturulmuş, toplumun huzurunu ve düzenini tehdit eden varlıklar aracılığıyla temsil edilmektedir. Toplamlar anlatılarında kendileri için iyi, güzel ve ideal olanı kahraman tipi bünyesinde toplarken; kendileri için aşağılayıcı, hor görülen ve kötü olanı kahramanın

¹ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993, s. 14.

² David C. Rubin, “Kolektif Anılar Olarak Sözlü Gelenekler: Genel Bir Bireysel ve Kolektif Bellek Kuramı İçin Öneriler”. *Zihinde ve Kültürde Bellek*, (ed. Pascal Boyer- James V. Wertsch), (çev. Yonca Aşçı Dalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 349.

³ Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Destanları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. XIV.

karşısındaki olumsuz tipin bünyesinde toplarlar. Gelecek nesillere öğretilecek “kötü” ve “iyi” ayrımında, bu ayrımın anlaşılabilmesi için genellikle kötüler hep kötü; iyiler hep iyidir. Ayrıca gelecek nesillere verilecek dersler arasında kahramanın karşısında yer alan olumsuz tipin akıbeti de bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile mutlak iyinin karşısında yer alan her türlü kötünün akıbeti de kötüdür. Bu nedenle halk anlatılarında kötülüğü temsil eden tipler de en az iyiliği temsil eden tipler kadar önemlidir. Halk anlatılarında yer alan olumsuz tipler sıradan kötülükler (hırsızlık, takip etmek, yalan söylemek vb.) yapabildikleri gibi olağanüstü kötülükler de (büyü yapma, tesir altına alma vb.) yapabildikleri görülmektedir. Bu tipler arasında olağanüstü kötülük biçimleri ile dikkat çeken tiplerden biri de büyücüdür. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde Karaçay-Malkar destanlarında olumsuz bir tip olarak yer alan büyücü tipi değerlendirilecektir.

1. Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi Üzerine

Büyücülüğün bir meslek olarak tarihi Sümer-Akad uygarlığına kadar dayanmaktadır.⁴ Eski Türk dilinde ise “büyü” kelimesi; *bügi/ büyü* şeklinde geçmekte ve “sihirbaz, din adamı” anlamlarında kullanılmaktadır. Büyü, çeşitli Türk topluluklarında da görülmektedir. Özellikle “*Kam*” sözcüğüyle de ifade edilen şamanların ruhlar, tanrılar ve diğer olağanüstü varlıklarla iletişim kurduğu bilinmektedir.⁵ Şamanların gök, yer, ruhlar, diğer olağanüstü varlıklarla kurabildikleri ilişki, bitkilerin özelliklerini bilmeleri ve bu sayede toplumda da bu bitkileri kullanarak “şifacı” konumunda olmaları halk tarafından “büyü yapan” şeklinde görülmelerine sebep olmaktadır. Fakat M. Eliade’ye göre araştırmacılar ve özellikle budunbilimciler tüm ilkel toplumlarda varlığı görülen sihirsel veya dinsel saygınlık sahibi olan enteresan kişilikleri adlandırmak için “şaman, büyücü” veya “sihirbaz” gibi terimleri aralarında fark gözetmeksizin kullanmaktadırlar. Bu durumun sebebi ise şamanların da özlerinde büyücü ve bir otacı olmalarıdır.⁶ İlkel topluluklarda yer alan bütün hekimler gibi şamanlar da hastalıkları iyileştirmişlerdir. Ancak büyücüler ve şamanlar arasında teori ve uygulama noktasında büyük farklar vardır. İ. Kafesoğlu, her büyücünün şaman sayılmadığını ve şamanlıkta hastalara şifa vericiliğın esas unsur olmakla birlikte, her şifa sunucunun da şamanlıkla vasıflandırılmayacağını aktarmaktadır.⁷ Bu durum da büyücülerle şamanların birbirlerinden oldukça farklı kişileri nitelediğini göstermektedir.

Büyücüler, halk anlatılarında çeşitli görevler ile kahramana engel olmaya çalışan varlıklardır; kimi zaman kahramanın hedefine ulaşmasını engellemekte, kimi zaman da kahramanın sevdiklerine kavuşmasına mâni olmaktadır. Cinsiyet olarak büyücü tipleri, halk anlatılarında genelde kadınlar ile temsil edilmektedir. Özellikle büyücülerin kadınlar ile temsil edilmesi, destanların sadece bireysel durumları ve inançları değil; toplumsal belleği veya kolektif bilinçaltını yansıttığını da göstermektedir. Büyücülerin genellikle kadın olması; kadınların tarih boyunca bitkilerle ilgilenen, bitkilerin hangi hastalığa iyi geldiğini bilen şifacı rolünü temsil etmektedir. Muharrem Kaya’ya göre toplayıcılık ile geçinen ilkel toplumlarda kadınların eve topladığı kök, meyve, bitki gibi yiyecekleri getirmesi, kadının saygınlığını arttırmıştır.⁸ Bu durum kadınların bitkiler hakkında bilgi sahibi olduğunu ve bu bitkileri kullanarak hastalara veya yaralılarına dâhil şifa sunduklarını göstermektedir. Bahsi geçen geleneksel bilgi kullanma yönteminin olumsuz yönde kullanımı kadının şifacı-hekim kimliğinden büyücü gibi olumsuz bir tipe evrilmesini beraberinde getirmiştir.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 93.

⁵ Hikmet Tanyu, “Büyü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 6, İstanbul 1992, s. 501-503.

⁶ Mircea Eliade, *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s. 21-22.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 24.

⁸ Muharrem Kaya, “Türk Halk Anlatılarında Kadın”, *Toplumbilim*, Sayı: 15, İstanbul 2002, s. 49.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücü tipleri sadece *Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe* isimli destanda ve onun versiyonlarında bulunmaktadır. Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe isimli destanın dört farklı versiyonu bulunmaktadır. Versiyonlarda geçen büyücü tiplerinin mekânları ve büyü tarzları farklı olsa da olay örgüsü dört versiyonda da aynıdır. Destanın İbrahim Şamanları tarafından 1987 yılında “Koban Başında” isimli çalışmanın içerisinde yayımlanan birinci versiyonunda Kanşavbiy akrabasının evine misafirlğe gider. Orada Hatohşuk Oğlu Gürgok’un karısının ismi destan metninde yer almamaktadır. Göründüğünden farklı davranan kadın önce Kanşavbiy’e iyi davranır sonra onu zehirler. Kanşavbiy’i beğenen kadın duygularını açtığında ve kendisiyle kaçmak istediğini söylediğinde reddedilince Kanşavbiy’den intikam almak için ona misafirlğe geldiği bir gün zehirli boza içirir. Goşayah Biyçe bu konuda kocasını: “...bir kötülüğü değmesin. Büyümüyü biliyor. O seni bırakmaz arzusuna kavuşuncaya kadar. Kanına da doymaz sana yapacağını yapıncaya kadar!” şeklinde uyarır. Zehirli bozayı içince bıyıklarının iki eline döküldüğünü gören Kanşavbiy, derdine çare bulma umuduyla Dağıstan’a gider. Dağıstan’a giden Kanşavbiy’e dermanın yaşlı büyücü kadında olduğu söylenir. Destan metninde bu kadının da adı geçmez. Büyücü kadın yaşlı ve kısa boyludur. Kanşavbiy’i görünce beğenir ve kendisiyle evlenmezse onu iyileştirmeyeceğini söyler. Bunun üzerine mecburen bu şartı kabul eden Kanşavbiy, büyücü kadınla evlenir. Bir yıl sonra Goyashah’ı görmek üzere Kanşavbiy’e izin veren kadın ona bir yıl sonra yeniden hastalanacağını, hastalanmamak için ilaç içmesi gerektiğini söyleyerek bir ilaç verir. Bir yıl sonra hastalanacağını düşünen Kanşavbiy, büyücünün verdiği ilacı içtiği an bıyıkları yeniden dökülerek hastalanır. Bu da büyücünün sözünde durmayan biri olduğunu göstermektedir. Büyücü, Kanşavbiy’i büyülemiş ve bu şekilde onunla evlenmiştir.⁹

Destanın ikinci versiyonu 1849 yılında St.Petersburg’ta “Biblioteka dlya Çteniya” dergisinde Rusça olarak yayımlanan versiyondur. Kırım’da yaşayan bir büyücü kadının kendisini iyileştirebileceğini öğrenen Kanşavbiy, beş günlük bir yolculuğa çıkar. Beş günlük yolculuğun sonunda Kerç şehrine varan ve orada yaşayan büyücü kadını bulan Kanşavbiy, kadının sözleriyle hayal kırıklığına uğrar. Büyücü kadın, Kanşavbiy’den karısını bırakıp kendisiyle evlenmesini yoksa onu iyileştirmeyeceğini söyler. Bu durum üzerine çaresizlik içerisinde olan Kanşavbiy, büyücü kadınla evlenir. Büyücü kadın ise hazırladığı ilaçla onu iyileştirir. Aradan geçen bir yıldan sonra büyücü kadın, Kanşavbiy’den bir yıl içerisinde geri dönme sözü alarak onu evine gönderir. Fakat sözünü tutmayıp bir yıl içerisinde dönmediği takdirde yeniden hasta olacağını ve hastalığın ilacının sadece kendisinde olduğunu söyler. Kanşavbiy, Çegem’e dönerek karısına ve kızına kavuşur. Çegem’de bulunduğu bir yıl içerisinde hastalığının yeniden nüksedeceğini bilen Kanşavbiy, karısından soğuyup onu terk etmek için karısını çırılçıplak soyar ve ona bakar. Kanşavbiy’in aklından geçen soğuma planı işe yaramaz ve Çegem’de yaşayan büyücülerin hazırladıkları ilaçlar da ona fayda vermez. Karısından ve kızından ayrılmayı göze alamayan Kanşavbiy, onları da Kerç şehrine götürmek için hazırlar ve yola çıkarlar.¹⁰

Destanın üçüncü versiyonu 1879 yılında Karaçay’da Rus hükümetinin tayin ettiği mahkeme reisi göreviyle bulunan G.S Petrov’un “Kubanskije Oblastnie Vedomosti” (Koban Eyaleti Bülteni) adlı gazetede yayımlanan “Karaçay Efsaneleri” isimli makalede yer alan versiyondur. Hastalığının çaresini bulmak için İran sınırında yaşayan büyücü bir kadına giden Kanşavbiy, büyücünün kendisine âşık olması ve kendisiyle evlenmezse onu iyileştirmeyeceğini söylemesi üzerine bu büyücü ile evlenir. Büyücü kadınla yaşamaya başlayan Kanşavbiy bir gün, kadına yurdunu özlediğini söyler. Kadın, onu yurduna

⁹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 171-184.

¹⁰ Tavkul, *a.g.e.*, s. 162-164.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

gönderirken “üç yıl sonra dönüp gelmezsen tekrar hastalanırsın. Hastalanmamak için bu ilacı iç, evine vardığında karını çırılçıplak soyarak karyoladan şömineye kadar üç kere yürüt.” der. İlacı yanına alan Kanşavbiy, sağ-salim evine döner. Kanşavbiy başına gelenleri Goşayah’a anlatır ve büyücü kadına söz verdiği üzere karısını çırılçıplak soyarak kusurlu bir yer arar. Goşayah ise saçlarıyla tüm vücudunu örterek karyoladan şömineye kadar üç kere yürür. Kanşavbiy amacına ulaşamayınca büyücü kadının söylediklerini düşünmeye başlar. Böylece üç yıl geçer. Büyücü kadının söylediklerini unutmayan Kanşavbiy, yeniden bir hastalığa yakalanmamak için kadının verdiği ilacı içer. Fakat ilacı içer içmez tekrar hasta olur. Bu nedenle Kanşavbiy, büyücü kadına geri dönmek zorunda kalır. Büyücü kadının evine gelir gelmez Kanşavbiy yeniden iyileşir. Bir daha Goşayah Biyçe’ye kavuşamayacağını anlayan Kanşavbiy bulunduğu yerde gerçekleşen savaşırlardan birine katılarak ölür.¹¹

Destanın dördüncü ve son versiyonu ise Karaçay-Malkar halk hikâyeleri arasında yer alan versiyondur. Hastalanıp çaresiz bir şekilde iyileşme umudu arayan Kanşavbiy, bir Nogay kadınının kendisini iyileştirebileceğini öğrenir. Çaresiz kalan Kanşavbiy Nogay kadına gider. Nogay kadını ise kendisiyle evlenmesi şartıyla onu iyileştirebileceğini söyler. Bunun üzerine Kanşavbiy onunla evlenir.¹²

Yukarıda yer alan destan metinleri incelendiğinde, Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücü tipinin, kahramanı engelleyici bir rol üstlendiği görülmektedir. Doğaüstü güçleri sayesinde kahramana zarar verebilmekte veya insanları tesiri altına alabilmektedir. Bu güçlerin kaynağı halk anlatılarında yer almadığı için büyücü tipi etrafında bir sır halkası oluşmaktadır. Tarihte kökenleri şifacı-hekim olarak bilinen büyücülerin zaman içerisinde demonikleşmesi de bir zamanlar şifalı olduğuna inanılan bilgilerin tehlikeli bir forma dönüşmesini temsil etmektedir. Bir büyücü tipi, bitkilerini veya doğanın bilgilerini “iyi” bir amaç için kullanabilirken; kendi iradesiyle rahat bir şekilde “kötü” bir amaç için de kullanabilir. Kadim olan şifacılıktan, kötüye kullanılan büyüye uzanan bu bilgiler, halk anlatılarında da karanlık güçlerle ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple büyücü tipleri, hem doğanın bilinmeyen taraflarına hem de insan ruhunun karanlık taraflarına da hâkim olan kişiler olarak görülmüşlerdir. Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücü tipleri, kahramanın sevdiğine veya eşine karşı bir rakip konumundadır. Büyücüler, kahramanın ailesinden ve eşinden ayrılıp kendisiyle beraber olmasını isterler. Kahramanın hayatında olan diğer kadına karşı öfkeli olan büyücü tipleri, kahramanı elde etmek için çeşitli büyüler ile kahramanı hasta eder ve zayıf duruma düşürürler.

Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücüler, anlatının yapısında genellikle engelleyici rakip tipi olarak görülmektedir. Aynı zamanda bu durum, kahramanın aşması gereken bir erginlenme eşiğidir. Çünkü kahraman büyücü ile karşılaşana kadar farklı bir insandır. Büyücü ile karşılaştıktan sonra da farklı bir insana dönüşmektedir. Büyücü tipi aslında kahramanın erginlenmesinde bir yardımcı rolü üstlenmektedir. Kahramanın eşiği atlaması için onu korkularına götürür ve her zaman, aşağı inmenin ilk korkularının ardından macera, karanlığın, korkunun, tiksinti ve düşsel korkuların yolcuğuna dönüşür.¹³ Büyücünün amaçlarından biri kahramanı sınamaktır. *Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe* destanında kahraman eşine sadık bir tiptir. Kahramanın bu özelliğinin sınanmasını sağlayan unsur ise büyücünün elinde olan büyüleridir. Hem kahramanın yolculuğunda hem de toplumsal düzende büyücü; toplumu ve kahramanı aşağı çeken, zayıflatan ve ona engel olan tiptir. Bu durum ayrıca büyücü tiplerinin toplumsal ideallerin de engelleyici unsuru olduklarını göstermektedir.

¹¹ Tavkul, a.g.e., 165-167

¹² Ufuk Tavkul, a.g.e., s. 168.

¹³ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s. 139.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

Toplumlar halk anlatılarında kahramanı yaratırken kendilerinden birçok öge katarlar. Bu sebeple anlatılarda yer alan kahraman aslında içinde bulunduğu toplumu temsil etmektedir. Olumsuz tiplerin, kahramana yaptığı herhangi bir kötülük aslen topluma yapılmış olan bir kötülüğü ifade etmektedir.

Destan metninde yer alan büyücü tipleri, sevginin de düşmanı veya engelleyicisi konumundadır. Destanlarda iki aşkın kavuşmasına engel olan, kahramanın aklının karıştıran veya onu kendisiyle kalmaya zorlayan tiplerdir. Büyücülerin destanlardaki bu işlevleri de aşkın gücünü aşağılayan tipler olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla büyücüler sadece bireysel mutluluğun değil aynı zamanda toplumsal huzurun ve düzenin de tehdit unsurlarından biridir. Arabozucu bir güç olarak görülen büyücüler, kozmosun karşısında durmaktadırlar. Toplumun kolektif belleğinde yer alan sadakat, güven, birlik, aile gibi değerler, büyücünün anlatıda yer almasıyla birlikte tehdit altına girmektedir. Destanlarda yer alan büyücülerin toplumdan uzakta yaşamaları, düzenin dışında olduklarını göstermektedir. Büyücülerin simgeledikleri olumsuzluklar, dış görünüşlerine de yansımaktadır. Büyücüler genel olarak yaşlı, çirkin, kısa boylu ve pis kokan tiplerdir. Gerçekleştirdikleri eylemlere uygun olan bir betimleyeme sahiptirler. Toplumsal temsil olarak tehdit içeren bir unsurdurlar. Bu sebeple kahramanın, büyücüyü yenmesi sadece bireysel bir zafer değildir. Kahraman ile büyücü arasında geçen mücadele, toplumun kendi değerlerini koruma mücadelesini yansıtmaktadır.

Şamanlık inancına göre, ilk olarak kadın şamanlar vardır. Klasik şamanlık inancına göre kadın şamanlar ruhlarla çevrelenmiş dünyada insanları koruyan, gözeten ve diğer dünyalardan haberler getiren insanlardır. Kadınlar; gebelik dönemi geçiren, dünyaya yeni bir can getiren, bir yandan çocuklarıyla ilgilenirken diğer yandan çocuklarla yaşamının zorunluluğuyla toplumun biyolojik ve ruhsal merkezi durumuna getirilmişlerdir. Özellikle kadının doğurganlık özelliği onun kutsanmasını sağlamıştır. Bu kutsanma ve kadınların özel durumları, onların şeytan ve diğer karanlık güçlerle olan bağlantılarının olduğu düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur.¹⁴ Kadınların ellerinde olmayan ve doğuştan gelen yetileri; toplum tarafından onların potansiyel tehlike, denetim altına alınması gereken ve gizemli olarak görülmelerine yol açmıştır. Üreme süreçlerinin aşikâr ettiği gibi, kadın bedeninin daima ‘ben’ ile ‘öteki’ arasındaki ayrımları bulandıracak, kirletecek ve hatta sıkıp boğacak bir potansiyeli vardır. Dolayısıyla erkek imgeleminde kadınlar yalnızca daha aşağı varlıklar olmakla kalmazlar, aynı zamanda korku ve iğrenmenin de nesnesidirler.¹⁵ Tarih içerisinde bu durum, şifacı-hekim olarak bilinen kadınların zaman içerisinde “büyücü” veya “cadı” olarak anılmalarına yol açmıştır. Halk anlatılarında da kadın potansiyel olarak ruhsal bir hadım aracı olarak görülmüş bu sebeple çocukların zihninde cadı veya yamyam olarak büyücü tipi ile birleşmiştir.¹⁶

Büyücü tipleri, kökenlerinde şifacı ve büyücü-hekim olarak görülen tiplerdir. Şifa dağıtan büyücüler, acı yoksulluklar ve hastalıklar içinde kıvranan köylü halkın ayağına sağlık hizmeti götüren biricik insanlardı.¹⁷ Crow’un aktardığına göre büyücü-hekimler hastalıkları tedavi ederler ve kötülüklerin ortadan kalkmasını sağlarlar. Büyücü-hekimler

¹⁴ Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022, s. 11-20.

¹⁵ Fatmagül Berktaş, “Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı: Cinsellik”, *Cogito Dergisi*, Sayı: 58, İstanbul 2009, s.59.

¹⁶ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 82.

¹⁷ Barbara Ehrenreich, *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler Kadın Şifacıların Tarihi*, (çev. Gökçen İleri), Kavram Yayınları, İstanbul 1992, s. 24-25.

ruhlarla ve diğer olağanüstü varlıklarla iletişim kurar ve ev halkını güvene alırlar.¹⁸ Köken itibarıyla aslında “iyi” olan büyücü tipleri zaman içerisinde demonikleşerek “kötü” olarak anılmaya başlamış ve toplumdan dışlanan varlıklar olmuşlardır. Büyücüler, diğer dünya anlatılarında da genelde şeytanla ilişkilendirilen ve düzeni bozmak için büyü yapan (yaşlı ve çirkin) kadınla özdeşleştirilmiştir. Şifacı-hekimlikten başlayıp büyücülüğe kadar uzanan zaman içerisinde kadınların şeytanla iş birliği içerisinde olan varlıklar olduğuna ve şeytanla olan ilişkileri sebebiyle de doğaüstü yetenekleri olduğuna inanılmaktadır. Kadın büyücüler, zaman içerisinde kadınlık güçlerinden (doğurganlık, şifacılık, vb.) yoksun olmaları sebebiyle kadınlara atfedilen rollerin de dışında kalmışlardır. Destanlarda da büyücüler yaşlı, çirkin, çocuksuz ve toplumdan dışlanmış bir şekilde betimlenmektedirler.

Büyücü tipinde, toplumsal korkuların karanlık kısmı ve ataerkil değerlerin destana yansımaları görülmektedir. Toplumsal korkular, Jung’un “*Gölge Arketipi*” kavramıyla da açıklanabilmektedir. Gölge arketipi denilen olgu bireyin kişiliğinin negatif veya karanlık yönünü temsil etmektedir. Bireylerin “kötü” veya “korkulan” olarak nitelendirdiği negatif duyguları bilinç bastırır. Gölge ise bilincin bastırdığı tüm duyguları (öfke, korku, dehşet, vb.) duyguları gün yüzüne çıkarma eğilimi göstermektedir. Bilinçdışı olan kolektif içeriklerin yansıtılmasında çoğunlukla karşılaşılan arketiplerden biri ise gizemli güçlere sahip olan “iblis”tir. Yansıtılmalarda kelimeler ve imgeler kullanılarak bilinçaltından bağımsız bir şekilde ortaya çıkarılır.¹⁹ Bireylerin kendi “gölge”si olduğu gibi toplumların da “gölge”si vardır. Gölgenin iblis dışındaki diğer arketipsel imgeleri cadı, büyücü, hilebaz vb. imgelerle ortaya çıkar.²⁰ Tarih boyunca toplumlar bireysel gölgelerini, toplumsal gölgeler hâline getirmişlerdir. Bu gölgeler, sözlü tahkiye geleneği içerisinde simgeleştirilmiş ve anlatılarla yayılıp çoğalmıştır. İnsanlar, bireysel gölgeleriyle bağlantılı olan şeytan, büyücü veya sihirbaz gibi olağanüstü nitelikler taşıyan varlıkları kendi bilinçlerinde var olan yansımalar olarak değil, gerçekte yaratılmış olağanüstü güçleri olan ve birbirleri ile bağlantılı karanlık varlıklar olarak görmektedir. Bu yansımalar ise halk anlatılarında kadınların demonikleşmiş özellikleri üzerinden kötülük imgeleriyle oluşturulmuştur. Büyücülerin gerek şifacı-hekim kimlikleri gerekse doğaüstü güçlerle donatılmış oldukları inancı gösteriyor ki büyücüler toplumsal korkuların bir temsilini oluşturmaktadır. Toplumlar, korkularının kendilerinden uzak olmalarını istemeleri sebebiyle toplumsal düzenin dışında yaşayan ve halkın arasına alınmayan büyücü tipini simge hâline getirmişlerdir. Jung’a göre büyücülerin iyi tarafları olduğu kadar kötü tarafları da vardır çünkü ilkel büyücü-hekimler bir yandan şifa dağıtan biriyken bir yandan da ürkütücü bir zehir ustasıdır.²¹ Büyücüler; toplumsal korkuların “kadın” üzerinden anlatılmalarını sağlayan unsurlardır.

Karaçay-Malkar Türklerinin *Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe* isimli destanı incelendiğinde versiyonların tümünde büyücü tipinin kadın olduğu ve kahramanın eşinin de kahramanı farklı bir kadının (Destanlarda büyücü tipi olarak yer almamaktadır. Kahramanın zehirlenmesine yol açmaktadır.) büyücülük niteliği konusunda uyardığı görülmektedir. Kahramanın, büyücü kadınlarla evlenip yerini yurdunu terk etmek zorunda kalması büyüün bireyler üzerinde oluşturduğu korkunun bir temsilidir. Büyücü kadınların güçleri konusunda farklılık destanın ikinci versiyonunda ifade edilmektedir. Bu durum büyücüler arasında bilgi

¹⁸ William Bernard Crow, *Büyünün Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*, (çev. Fulya Yavuz), Dharma Yayınları, İstanbul 2006, s. 25-26.

¹⁹ Carl Gustav Jung, *Two Essays in Analytical Psychology*, Princeton University Press, USA 1966, s. 139.

²⁰ Ayşe Arzu Korucu, *Rider Haggard’ın Romanlarına Arketipsel Bir Yaklaşım: She, Ayesha: The Return of She, Wisdom’s Daughter ve She and Allan*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006, s. 55.

²¹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yayınları, İstanbul 2005, s. 96.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

bağlamında dereceler olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda destan metinlerinde herhangi bir hastalığın çözümünün, iyileştirici gücün büyücülerde olduğu anlatılmaktadır. Bu durum Karaçay-Malkar Türklerinin destanlarında yer alan büyücü tipinin demonikleşme öncesi niteliğinin izlerini taşımaktadır. Destanda derdine derman aramak için büyücüye giden kahraman, aslında kadının şifacı-hekim kimliğine güvenmektedir. Ancak kadın, kötülüğün temsilcisi özelliği sergileyerek kahramanın ve onun temsil ettiği düzenin karşısında yer alarak kaosu oluşturmaktadır.

Sonuç

Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücü tipleri, kötülüğün ve toplumsal korkuların bir simgesi olarak metinlerde yer almaktadır. Aynı metinler, büyücülerin, kadın şifacı-hekimlerin demonikleşmiş temsilleri olduğuna ve onların bir zamanlar “iyiyi” temsil ettiklerine dair izleri de taşımaktadırlar. Büyücülerin doğaüstü yetenekleri sayesinde toplumsal düzeni bozmaları ve kahramanı zayıflatmaları toplumdaki kolektif korkuların ve tehdit altında hissetme duygusunun bir yansımasıdır. Bir tipin kötü olması, onun her özelliğinin ve unsurunun kötü olması demektir. Büyücü tiplerinin de çirkin, kısa boylu ve uzun tırnaklı olarak tasvir edilmesi bu nedene bağlıdır. Büyücü tipi, destanların yapısında yer alan engelleyici bir unsur olmanın yanı sıra, toplumun kolektif bilincinde yer alan korkuların veya hor görülen durumların bir yansıması olarak da değerlidir. Toplumun bastırıldığı karanlık düşünceler, korkular ve duygular; büyücü tipi aracılığıyla somut bir hâle getirilmiştir. Bu tip; toplumun kozmik düzenini bozmaya çalışan, kahramanın yolculuğunda geçilmesi gereken bir tuzak işlevi gören ve aynı zamanda toplumsal değerler için tehdit oluşturan bir unsurdur.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe isimli destanda büyücünün, kahramanın yaşam düzenini bozma ve kurduğu tuzaklar ile kahramanı yanında tutma çabaları sadece bireysel değil; aynı zamanda toplumsal sadakatin ve güvenin önemini vurgulamaktadır. Büyücülerin olağanüstü güçleri; onların bireyler üzerindeki kötü tesirlerini pekiştirirken, bir yandan da toplumun bilinmeyene ve kontrol edilemeyene karşı duyduğu tedirginliği de yansıtmaktadır. Bu noktada, büyücü tipi yalnızca bireysel bir kötülük temsili değildir. Aynı zamanda toplumun ortak düşüncelerinin ve tedirginliklerinin de bir taşıyıcısıdır.

Karaçay-Malkar destanlarında bulunan büyücü tipi, kötülüğün evrensel bir temsili olmasının yanı sıra içinde yaşadığı toplumun duyguları, düşünceleri, zaman içerisindeki dönüşümleri ve toplumsal bilinçaltının korkuları ile biçimlenmiş, dış görünüşünü de bu biçimlendirmelerden alan bir tiptir. Büyücünün, sözlü gelenekte nesilden nesile aktararak anlatılarında bulunduğu toplumun değer yargılarını, korkularını ve tedirginliklerini koruyan bir işlevi vardır. Kahraman tarafından yenilen büyücü, aynı zamanda toplum tarafından da yenilmiştir çünkü bu durum, büyücünün bozduğu toplumsal düzenin yeniden sağlandığı anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- BAYAT, Fuzuli, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. 8. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
BERKTAY, Fatmagül, “Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı: Cinsellik”, *Cogito Dergisi*, Sayı: 58, 2009, s. 57-72.
CAMPBELL, Joseph, *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*, (çev. Kudret Emiroğlu), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.
CAMPBELL, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
CROW, William Bernard, *Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*, (çev. Fulya Yavuz), 2. Baskı, Dharma Yayınları, İstanbul 2006.
EHZENREICH, Barbara, *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler*, (çev. Gökçen İleri), 1. Baskı, Kavram Yayınları, İstanbul 1992.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

- ELİADE, Mircea, *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan), 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*. 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- JUNG, Carl Gustav, *Two Essays in Analytical Psychology*. 2. Edition, Princeton University Press, USA 1966.
- JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2005.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- KAYA, Muharrem, "Türk Halk Anlatılarında Kadın", *Toplumbilim*, Sayı: 15, 2002, s. 49-54.
- KORUCU, A. Arzu, *Rider Haggard'ın Romanlarına Arketipsel Bir Yaklaşım: She, Ayesha: The Return of She, Wisdom's Daughter ve She and Allan*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006.
- RUBIN, David C, "Kolektif Anılar Olarak Sözlü Gelenekler: Genel Bir Bireysel ve Kolektif Bellek Kuramı İçin Öneriler", *Zihinde ve Kültürde Bellek*, (ed. Pascal Boyer-James V. Wertsch), (çev. Yonca Aşçı Dalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 349-370.
- TANYU, Hikmet, "Büyü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 6, İstanbul 1992, s. 501-506.
- TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993.
- TAVKUL, Ufuk, *Karaçay-Malkar Destanları*, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Author's Note: Bu makale, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programında hazırlanan "Karaçay Malkar Halk Anlatılarında Olumsuz Tipler" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / This article is based on a master's thesis titled "Negative Characters in Karaçay Malkar Folk Tales," prepared in the Doctoral Program of the Department of Turkish Language and Literature at the Institute of Social Sciences, Giresun University.

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Her iki yazarın da katkı payı oranı eşittir. / Both authors contributed equally.